

KADİM İRAN MEDENİYETİNİN İSLAM TOPLUMUNA ETKİLERİ

İslâm'ın doğduğu tarihte dahi İran'ın bin senelik yazılı bir edebiyatı vardı. Yazılı gelenekleri vardı, mukaddes kitapları vardı, dinleri vardı.

Fatih Orum: Değerli Hocam, Kitap ve Hikmet Dergisi'nin bu sayısında sizi konuk ettik. Bizi kırmadınız çok teşekkür ederiz.

Sağ olun. Ben de teşekkür ederim.

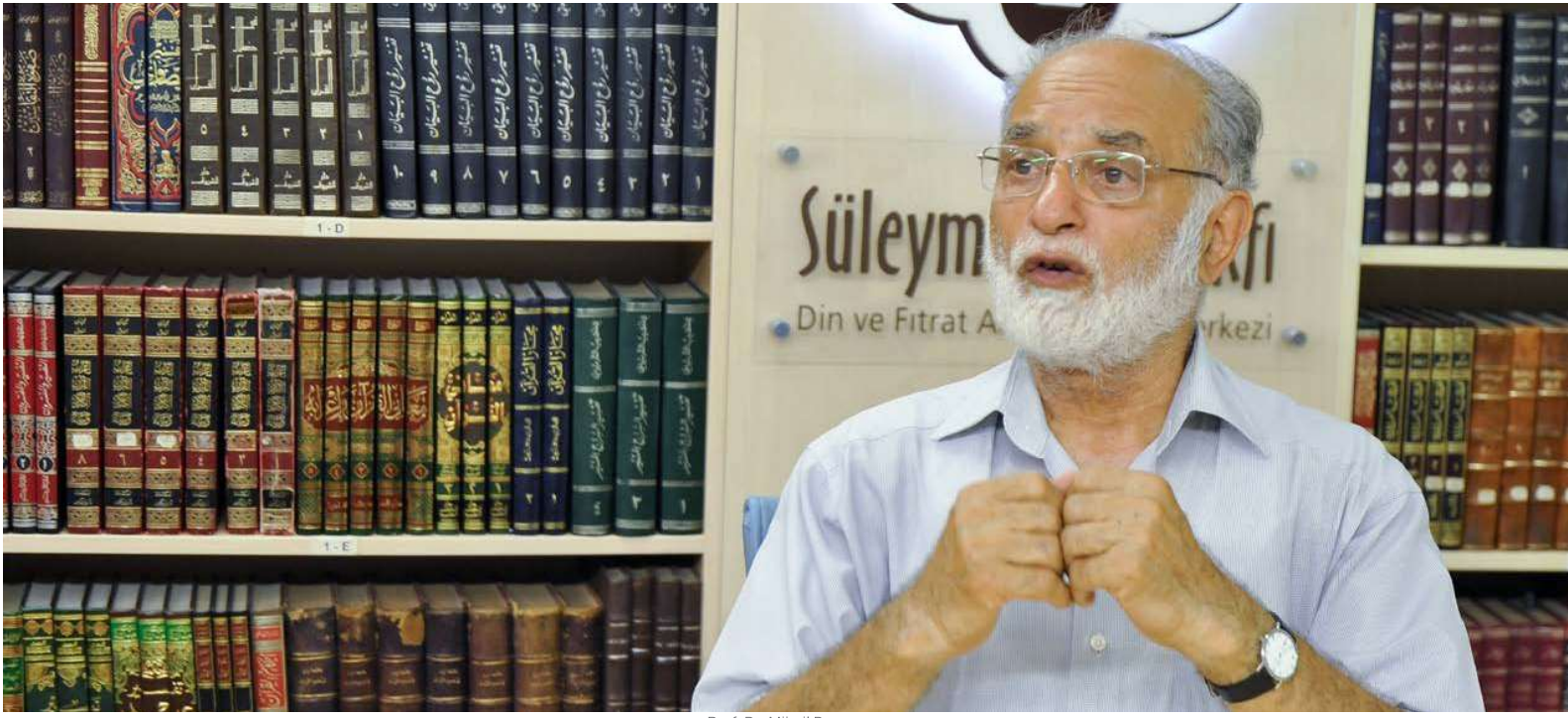
Fatih Orum: Sizin tespitlerinizin kayda geçmesi hem bizler için hem bizden sonraki nesiller için çok önemli. Bundan dolayı da bu fırsatı yakalamışken kullanalım istedik. Hocam malumunuz insanlık tarihi boyunca, tarihe etki etmiş, medeniyetler oluşturmuş ve etkisi yüzyıllar boyu devam etmiş bir kaç medeniyet var. İşte Türkler bu medeniyetin bir parçası belki Romalılar bu medeniyetin parçası ve bir de bizim klasik dini literatürümüzü etkilemesi açısından İran Medeniyeti, Kültürü ve kadim devlet yapısı (var). Hocam hem insanlık tarihi boyunca genel olarak hem de bizim asıl üzerinde duracağımız, bizim literatürümüz açısından, İran Medeniyeti'nin etkilerine dair bir çerçeve çizebilir misiniz?

Tabii! İslâm Medeniyeti içerisinde İran'ın çok önemli bir yeri var ve etkileri bakımından diğer medeniyetlere nazaran İran'ın daha ağır bir baskısının mevcut olduğunu iyi biliyoruz. Bunun sebebi de İran Medeniyeti'nin kadim olmasından kaynaklanıyor. Hep söylüyorum İslâm'ın doğduğu tarihte dahi İran'ın bin senelik yazılı

bir edebiyatı vardı. Yazılı gelenekleri vardı, mukaddes kitapları vardı, dinleri vardı ve Pers İmparatorluğu döneminde, İran'ın bu kültürü, dinî yapısı, bu zihniyeti bütün Ortadoğu'ya yayıldı. Persler zamanında, bütün İranlılar geldiler Yunanistan'a girdiler. Yunanistan'ı işgal ettiler. Mısır'a girdiler, Mısır'ı işgal ettiler. Bu bağlamda Doğu Anadolu, Suriye toprakları hep İran istilasına uğradı, İran'ın kültürel baskısının altına girdi. O dönemde İran Şahları, Keyhüsrevler, Keykubadlar falan, bu fetihleri yaptıkları zaman gittikleri yerlerde yazılı belgeler bırakmışlardır. Çivi yazısını kullanıyorlar. İnsanlık tarihinde çivi yazısını en son kullananlar İranlılardır ve gittikleri yerlerde çivi yazılarıyla kitabeler yazmışlardır. Ben Vanlıyım. Van'ın birçok yerinde, yüksek dağlarında İran Kralları'nın çivi yazılarıyla yazılmış kitabeleri var ve bu kitabeleri dini heyecanlarının verdiği bir ruhla meydana getirmişler. Bu yönüyle de İran Kültürü ve Medeniyeti, hatta İran tarihi adeta Ortadoğu'nun ortak kültürü haline gelmiştir. Bu medeniyetten biraz uzak kalanlar Araplardır. Çölde oldukları için, çöl hayatı yaşadıkları için kültürleri de yoktu. Ümmi bir topluluktan Araplar ve bu ümmi topluluklar bu medeniyetten fazla etkilenmediler.

Fatih Orum: Ta ki ne zamana kadar hocam?

İslâm'ın doğuşuyla birlikte. Hatta Hz. Ebu Bekir döne-

Prof. Dr. Mikail Bayram

minde ilk defa Müslümanlar İranlılarla yüz yüze geldiler. Bu temas başladıktan sonra da İranlılar, bu yeni dine bir anlam vermeye çalıştılar. Kendi dinlerinden farklı yönlerini tespit ettiler ve kendi Zerdüşti dinleriyle İslâmiyet arasında ortak şeyler buldular.

Fatih Orum: Hocam buradan devam edeceğiz, benzer tavır Türklerin de İslâmiyet'le karşılaşmasında olmuş mudur? Yani kendi dinlerine göre bir sentez yapıyor, farkını, artısını, eksisini görüyor ve ona göre bir şekillendirme yapıyorlar denilebilir mi?

Türkler de Araplar gibi ümmi bir topluluk idi. Türklerde de yazı hayatı yoktu. Türklerde yazıyı ilk defa kullananlar Göktürklerdir. Göktürk abidelerini dikmişlerdir o da M.S. 720'lerdedir. Düşünün yani ne kadar sonradır! Türklerin bu medenî topluluklar arasına girmesi İslâmiyet'le oldu. Müslümanlaştıktan sonra Türkler bu dine ilgi duydular ve İslâm Beldelerine dağılmaya başladılar. Türklerin bir hususiyeti var, belli bir toprağa bağlı değiller. Hareketli bir kabile yaşayışları var. Bu kabileler, boylar halinde İslâm Beldelerine dökülüp geliyorlar Orta Asya'dan, Kuzey'den inip geliyorlar. Bu hicretleri İslâm dinine ve Müslümanlara duydukları sempatiden kaynaklanmıştır. İslâm memleketlerinin daha medenî toplumlar olmasından dolayı da o toplumların içerisine girme arzusu Türklerin İslâm beldelerine yayılmalarına sebep olmuştur. Bazı siyasî olaylar da Türklerin Ortadoğu'ya daha fazla yayılmalarına sebep oldu. Onu ayrı bir derste ele alabiliriz.

Fatih Orum: İlk temasın Hz. Ebu Bekir döneminde olduğunu söylediniz, onu ele alabiliriz.

Evet. Hz. Ebu Bekir zamanında biliyorsunuz mürtedler ve yalancı peygamberler olayları ortaya çıktı. Bunlar aslında isyan hareketiydi. Hz. Ebu Bekir bu isyan hareketlerini bastırmak için Halid bin Velid'i görevlendirdi. Halid bin Velid, Yemame'ye, Hadramevt denilen bölgeye geldi ve Müseyleme'tül-Kezzab denilen adamı ortadan kaldırarak Hadramevtlileri itaat altına aldı. Hatta orada çok tuhaf bir uygulama da yaptı. Hadramevtliler'in oralarda kendisine karşı ayaklananları bir eve topladı ve evi ateşe verdi. İnsanları diri diri yaktı. Bu olay Medine'de duyulunca, Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in yanına gitti. Halid bin Velid'in böyle bir iş yaptığını söyledi ve Halid bin Velid'i bu işten azletmesini istedi. Fakat Hz. Ebu Bekir, azletmedi. Azletmemesinin sebebi de çok başarılı olmasıydı. Ona sadece nasihatte bulundu. Yakarak cezalandırmanın Allah'a mahsus olduğunu, insanları bu şekilde cezalandırmasının doğru olmadığını, insanlara karşı daha mülayim davranması gerektiğini hatırlattı o kadar.

Fatih Orum: Hocam, ben kişisel olarak merak ettiğim için soruyorum. Muhammed (A.S.)'in terbiyesinden, öğretiminden, şu veya bu şekilde istifade etmiş insanların bu tür yaklaşımlar sergilemesini nasıl anlamlıdır?

Evet bunlar biraz da kendi iradeleriyle oluyor. Nitekim Hz. Peygamber onlara böyle bir şey de terbiye etmişti.

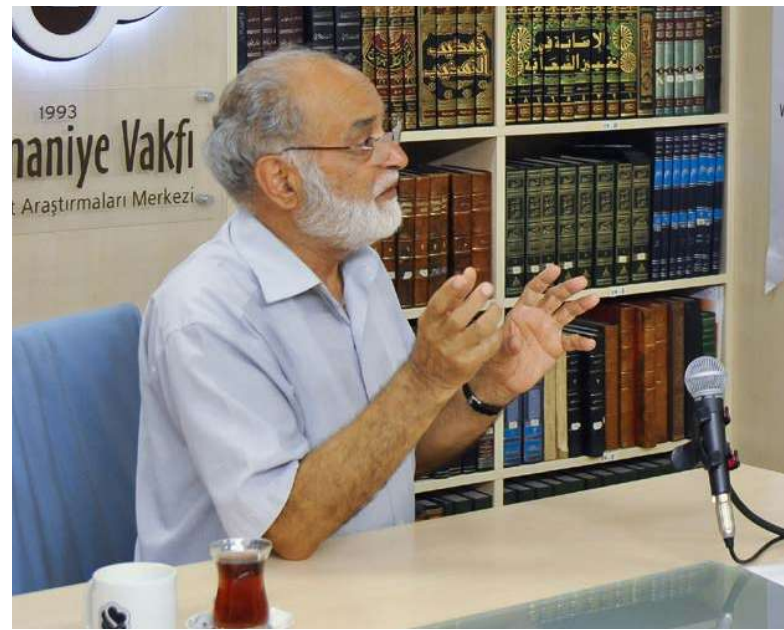
Yani Allah'ın kitabında olmayan bir konuyla karşılaştığınızda ne yapacaksınız sorusu karşısında o zaman kendi iradeleriyle, kendi kabiliyetleriyle, kendi ferasetleriyle hareket etmelerini öğütlemişti.

Sonra Bahreyn'e gitti Halid bin Velid. Bahreyn'de de yine bir yalancı peygamber olan Secah adında bir hatun vardı. Bu hatunun etrafında bir cemaat toplanmıştı. Bunlar da ayrı bir cemaat halinde İslâm'a itirazda bulunuyorlardı. Halid bin Velid de onların peşine düştü. Halid bin Velid'in o şiddetli hareketi onlarda büyük bir korku yaratmıştı. O korkuyla kaçarlarken, Halid bin Velid de onları takip etti. Onlar Basra'nın orada İran topraklarına girdiler. Halid bin Velid de durmadı o da İran topraklarına girdi ve böylece yine yanlış bir iş yaptı. Bir başka devletin topraklarına gayri resmi olarak girmiş oldu. Hz. Ömer yine Hz. Ebu Bekir'e giderek, Halid bin Velid'in yine kötü bir iş yaptığını söyledi ve azledilmesini istedi. Fakat Hz. Ebu Bekir yine azletmedi.

Erdem Uygan: Acaba yerine koyacak kimse mi yoktu?

Batılı tarihçiler bunun Hz. Ebu Bekir'in karakterinden ileri geldiğini söylüyorlar. Ben batı dillerini bilmiyorum, İranlılar tercüme ediyor ben o mütercimlerden muttali oluyorum. Batılılar Hz. Ebu Bekir için diyorlar ki; "Çok katı bir adamdı. Bir şeyi düşündüğü zaman sözünden dönmezdi." Böyle bir karakterinin olduğunu söylüyorlar, bu delilleri göstererek. Halid bin Velid'i azletmedi yine. Fakat tam o sıralarda o bölgede Müsenna adında bir adam belirdi. Bu Müsenna, Hz. Ebu Bekir halife olduğunda o bölgede yaşıyordu. Müsenna Medine'ye geldi, Hz. Ebu Bekir'e bir teklifte bulundu: "İran'da taht kavgaları var. İran'ın iç durumu iyi değil. Sen bize müsaade et. Biz arkadaşlarımızla İran topraklarına girelim, yağmacılık yapalım." dedi. Bu eski cahiliye devri Araplarının âdetiydi. Her sene belli mevsimlerde İran topraklarına girip yağmacılık ederlerdi. Genellikle de yiyecek maddeleri yağmalarlardı. Bu alışkanlığın devam ettirilmesini istedi Hz. Ebu Bekir'den. Hz. Ebu Bekir, Müsenna'ya bu izni vermedi. Fakat Müsenna bu kurgular içindeyken, Halid bin Velid oraya geldi. Müsenna onun yanına girdi ve Halid bin Velid'in askerle-

rine kendi adamlarını kattı. Halid bin Velid ile birlikte Hire'ye doğru gitti. Basra'daki İran gemilerine el koydu. O gemilere askerlerini bindirdi. Fırat nehrinin ters istikametinde Hire'ye doğru gidiyor. Hireliler bunu çok önceden öğrendiler. Fırat nehrinin yönünü değiştirdiler. Halid bin Velid'in gemileri karaya oturdu. Halid bin Velid askerlerini tekrar o gemilerden indirip kara yoluyla Hire topraklarına girdi ve Hire'yi zaptetti. Bu, onun tarihteki en büyük başarısıydı. Hire İran'a bağlı bir beylik idi. İranla Bizans arasında bir tampon bölge olan devletçik idi. Halid bin Velid bu devletçiği ortadan kaldırdı ve tam o merhalede iken Hz. Ebu Bekir vefat etti. Yerine Hz. Ömer halife olunca (halife tabiri yoktur o zaman Emir'ül Mü'minin olunca) ilk yaptığı iş Halid bin Velid'i azletmek oldu. Onun yerine Ebu Ubeyde'yi tayin etti. Halid bin Velid'e de Suriye cephesine gitmesini emretti. Ondan sonra Halid bin Velid'i biz Suriye'de görüyoruz. Nitekim Suriye'de de vefat etmiştir. Böylece Hz. Ömer zamanında İranlılarla resmî bir temas kurulmuş oldu. Çünkü Halid bin Velid sınır bölgelerinde (onlar merzuban derler) merzubanlarla mücadele etmiş ve onları mağlup etmişti. Bu merzubanlar iç bölgelere doğru kaçtılar. Ondan sonra İran'ın hudutlarında bir tehlikenin belirdiğini fark ettiler. Bunun üzerine ciddi bir ordu sevk ettiler. İşte bu Fırat üzerinde bir

köprünün başında meydana gelen bir savaş oldu. Burada Ebu Ubeyde ve onun yanında olan Sahabe ordusu İran'la da bir savaşa tutuştular. Fakat bu savaşta Müslümanlar yenik düştüler ve çöl istikametinde uzaklaştılar. Fakat İran ordusu da muazzam bir ordu, düzenli bir ordu, nizamî bir ordu ve bu nizamî ordular genellikle göçebeleri takip edemezler. Vurucu güçleri yüksektir ama hareket kabiliyetleri ağırdır. Araplar da çöle çekilince İran ordusu Müslümanları takip edemedi. Ama bundan sonra Hz. Ömer, İran'daki sınır olaylarına ayrı bir önem verdi. Medine'de ve Hicaz Bölgesi'ndeki gençleri organize etti, gençlerden müteşekkil yeni bir ordu kurdu ve bu orduyu İran hudutlarına gönderdi. Bu ordunun başına da Sad bin Ebi Vakkas'ı getirdi.

Erdem Uygan: Hocam bunun gerekçesi ne? Yani niye böyle bir şey yapıyor? Böyle bir şey yapmasa İran ordusu gelip o bölgeyi işgal mi edecekti?

Hire'yi de alacaklardı. Hire Arap bir topluluktu. Araplardan müteşekkil bir bölgeydi.

Erdem Uygan: Ama orayı da gidip işgal ettiler zaten...

İşte orayı Müslümanlar işgal edince, İran bu Köprü Savaşı'ndan sonra Hire'yi disiplin altına aldı ve İran'ın burada durmayacağı da belliydi. İran iç karışıklıkların-

dan dolayı Müslümanları ciddi bir şekilde takip edemiyordu. Hz. Ömer de bunu bildiği için yeni bir ordu teşkil edip İran'a bu orduyu gönderdi.

Erdem Uygan: Yani burada amaç İran'ı fethetmek mi?

Hayır. Böyle bir niyetleri yoktu. Yalnız İslâm'ı yayma istekleri var. Nitekim Hz. Ömer'in tertip ettiği bu ordu, Sad bin Ebi Vakkas komutasında Kadisiye denilen yerde İran ordusuyla karşı karşıya geldi.

Erdem Uygan: Tamam da İslâm'ı böyle savaşarak mı yayacaklar?

Hayır. Sad bin Ebi Vakkas 35 bin kişilik bir ordunun komutanıydı. Öbür tarafta Rüstem 100 bin kişilik bir ordu ile gelip oraya dayanmış idi. Bu iki ordu bir ay süreyle savaşmadılar. Karşılıklı mesajlaştılar. Bir heyet gidiyor İran ordusuna bir şey anlatıyor. İran'dan bir heyet geliyor Müslümanlara bir şey anlatıyor. Böyle bir diyalog vardı. Bu görüşmelerin İranlılar üzerinde bir etki yarattığını daha sonraki dönemlerde görüyoruz. Yani orada görüşmeler oluyor ama Müslümanlar onlara ne anlatıyor? Belli şeyleri bizim İslâm tarihçileri de anlatıyor. Mesela, Müslüman elçileri İran ordusundakilere gidiyor diyor ki "Müslüman olun, Müslüman olursanız biz de size tâbi olalım. Bizi de siz yönetin. Biz sizin askerleriniz olalım" diyorlar. İranlılar hakikaten buna şaşırıyorlar. Bir ordu savaşa gelmiş, diyor ki dinimizi kabul edin biz de size teslim olalım. İranlılar buna şaşırıyorlar. Rüstem, İranlıların baş komutanı, huzuruna Mugire bin Şu'be gidiyor bir heyetle birlikte. Bu diplomatlar İranlılara geldikleri zaman, İranlılar bunların kılığına, silahlarına şaşırıyorlar. Hatta alay ediyorlar, diyorlar bunların kılıçları kadınların örgü milleri gibidir. Ondandır İranlılar, diplomatlar geldiği zaman ayaklarının altına halı sererler. Halıların üstünde yürüyorlar. Müslümanlar ayaklarını basınca, kılıçları halıların deliyor. İranlılar itiraz ediyor. Bunlar kıymetli halılar bunları deliyorsunuz diyor. Muğire Bin Şu'be de diyor "madem kıymetli, yere niye seriyorsunuz?" diyor. Yani mantalitetleri çok farklı. Mesela eski usullerde padişah izin verir ondan sonra otururlar. Onun huzuruna geldiği zaman selam da verirler. Bunlar hiç izin alamadan

gidiyorlar sere serpe oturuyorlar, bağdaş kuruyorlar. Sonra Muğire az önce söylediğim teklifi Rüstem'e arz ediyor: "Gelin Müslüman olun, siz Müslüman olursanız biz de size katılırız ve çok daha güçlü bir devlet olursunuz." diyor. Rüstem bunu hafzalasına sığdıramıyor. Rüstem de şöyle düşünüyor, bunlar eskiden aç insanlardı, yiyecek bulamayan insanlardı. Bunlara çok miktarda yiyecek verelim, memleketlerine dönsünler. Bu teklifi Muğire'ye yapıyor. Muğire: "Bu dedikleriniz doğrudur. Biz hakikaten aç bir millettik. Rızkımızı zor temin ediyorduk. Onun için sizin hudutlara geliyorduk. Yağmacılık yapıyorduk. Ama Cenab-ı Allah bize bir peygamber ile bir kitap gönderdi. Biz o kitabın, o peygamberin irşadı ile güçlendik, kuvvetlendik ve bugün sizin karşınıza geldik ve size Müslüman olmanızı tavsiye ediyoruz" diyor. Rüstem buna müthiş kızıyor. "Yahu siz kimsiniz de gelmiş bize din öğretiyorsunuz?" diyor. Huzurundan kovuyor. Hatta Muğire'ye hakaret ediyor. O zaman Muğire de aynı şekilde hakaret ediyor.

Fakat bu olaylar sonunda İran askerlerinden en azından bir kısmının, Müslümanların bu temaslarından etkilendikleri anlaşılıyor. Nitekim daha sonra Celula denilen olay sırasında, İran ordusundan 6 bin kişi ayrılıyor. "Biz Müslümanlarla savaşmayalım. Çünkü onlar doğru söylüyorlar." diyorlar.

Erdem Urgan: O zaman o bir aylık görüşmeler de bir çeşit tebliğ faaliyeti?

Evet. Tebliğ faaliyeti. Bu diyaloglar netice vermeyince iki ordu yüzyüze geldiler, savaşa tutuştular. Üstelik İran ordusunda filler de vardı ve savaş aslanları vardı. İranlılar Hindistan'dan fil getirirler, aslanları kafesler içerisine savaş alanına getirirlerdi. Çok sayıda müslüman Kadisiye'de telef oldu. Onbinden fazla müslümanın burada şehit olduğunu öğreniyoruz. Fakat bu savaşlar devam ettiği sırada İran ordularının komutanı Rüstem, nehrin kıyısına doğru iniyor ve müslümanların arka cephesini keşfetmeye çalışıyormuş. İşte o ırmak kenarına indiği zaman bir müslüman asker de onu takip ediyor. Irmak kenarında develerin arkasındayken, bu müslüman da gidiyor develerin iplerini kesiyor, develerin yükleri inince Rüstem ortada kalıyor ve Rüstem'in üzerine saldırıyor. Rüstem Fırat nehrine atlıyor. O mücahit de arkasından nehre giriyor ve nehirde başkomutanı öldürüyor. Başkomutanın üstünde madalyalar var. O onun başkomutan olduğunu bilmiyor. Şah olduğunu sanıyor. Ondan sonra kafasını da kesiyor. Kafasını da kılıcına takıyor. İran cephesine doğru koşuyor. Diyor; "Ben sizin şahınızı öldürdüm. Ben sizin şahınızı öldürdüm." Böyle etrafta geziyor. İranlılar bir bakıyor hakikaten Rüstem öldürülmüş. İran ordusunda bir panik baş gösteriyor ve ordu dağılıyor. İran ordusunda Süryaniler ve Ermeniler de vardı. Bu ordu dağıldıktan sonra Süryaniler de Ermeniler de kendi memleketlerine doğru kaçtılar. İran askerleri de Medain'e doğru koştular.

Erdem Urgan: Hocam isterseniz, Fatih Hocam ve ben biraz araya girip belki dağıttım ama biraz daha tarihî macerayı hızlandırıp, hadis meselesine, o kültür etkilenmesi meselesine gelsek...

Evet doğru söylüyorsun. İstersen Medain'i fethede-

lim. Ondan sonra konuya dönelim. Tabii İranlı askerler Medain'e doğru kaçtılar. Hz. Ömer'in de direktifiyle, bunların sıkı bir şekilde takip edilmesini istiyordu Hz. Ömer. Sa'd bin Ebi Vakkas'a gönderdiği mesajda diyor ki: "Bunları sıkı bir şekilde takip et, bunlar İran içlerine gider yeniden toparlanırlar, size mukabelede bulunurlar, toparlanma fırsatı verme." Sa'd bin Ebi Vakkas da hızlı bir şekilde Medain'e geldi. Medain yedi şehirden oluşan bir büyük metropol şehirdi. En güneyinde de Ksenefon denilen bir bölge vardı. Ksenefon şahların oturduğu bir yerd. Ancak Şah adamlarıyla birlikte Ksenefon'u olduğu gibi terk etmişti. Tarihî kaynakların bildirdiklerine göre Şah, Ksenefon'u savunamayacağına anlayınca, askerlerini, generallerini huzuruna topluyor. Onlara devletin hazinesini dağıtıyor. Diyor ki: "Aldığınız bu paralarla İran içlerine gidin. Yeni ordular kurun. Bu orduları birleştirelim. Müslümanlara karşı mukabelede bulunalım ve vatanımızı kurtaralım. Eğer başarısız vatanımızı kurtarırsak. Kalan paraları da yine devletin bütçesine teslim edersiniz. Eğer kurtaramazsak, siz bu paralarla başınızın çaresine bakın." Ve generalleriyle birlikte Medain'i terk edip İran'ın içlerine doğru gidiyorlar.

Celula denilen mevki de toplandılar. Celula'da Araplar'a karşı yeniden savaşa tutuşacakları sırada ordu içinde 6 bin kişi "Biz Araplarla savaşıyoruz. Çünkü Araplar hakkı söylüyorlar ve biz hakkı söyleyenlerle savaşmak istemeyiz." demişler ve ordudan ayrılmışlar. Bu durum Celula'da da İranlı askerlerin moralini bozdu ve orada da yenik düştüler. Ondan sonra da Nihavend'e kaçtılar, oradan Rey'e oradan Horasan'a kaçtılar.

Şimdi esas üzerinde durmamız gereken konu şudur sizin sorduğunuz soruya karşılık olarak, İran'da Şah ve memurları, generalleri, askerleri İran halkını terk etti, koskoca Medain'i terk ettiler, gittiler. Din görevlileri vardı Mobidler ve Hirmendler vardı. Bu hirmendler de Şah ve askerleri İran'ı terk edince onlar da Hamedan'ı terk ettiler. İran içlerinde bulunan o ateşgedelerdeki din görevlileri, hepsi büyük bir cemaat oldular. Onlar da İran'ı terk ettiler. Fakat onlar Güney'e kaçtılar. Halk Medain'de kaldı.

Erdem Uygan: Peki halk ne durumda hocam?

Evet şimdi halkın durumuna gelelim. Din görevlileri de terk ettiler. Onlar 300 gemiyle Hindistan'a göçtüler. Hindistan'da Bombay şehrine yerleştirildiler. Şimdi halkta şöyle bir şey meydana geldi. "Bu bizi yönetenler, din adamları ve devlet adamları, bizi terk ettiler. Madem ki onlar bizi terk ettiler. Biz de onları terk ediyoruz ve bu yeni dine yönelmeye başlıyoruz." İran'da İslâmizasyon olayının hızlı bir şekilde gelişmesinin sebebi budur. Halk şaha ve din görevlilerine küstü. Onlara karşı içlerinde tepki olarak bir kin belirdi. Ondan sonra Müslüman olalım dediler, Müslüman olmak için ne lazım? Arapça'yı bilmek lazım, Kur'ân-ı bilmek lazım. Dini öğrenmek lazım. İranlılar hızlı bir şekilde buna yöneldiler. İranlı münevverler, o okumuş insanlar, halka rehber olmaya çalıştılar. Halkın İslâmlaşmasını sağlamak için de tedbirler almaya başladılar. "Halka Kur'ân'ı nasıl okutacağız nasıl öğreteceğiz? Halka dini nasıl öğreteceğiz?" Bu problemleri İranlı münevverler düşünmeye başladı. Kısa bir süre içerisinde İran'da Arapça'yı öğrenme arzusu gelişti. Daha hicri birinci asır bitmeden, harfleri harekelemek suretiyle, Kur'ân-ı Kerim'in okunuşunu kolaylaştırma operasyonunu yaptılar. Ondan sonra bu İranlı münevverler, Arapçayı öğrenmek için gramer yaptılar. Arap gramerini ilk defa İranlılar yaptılar. Nitekim en son olarak da Sibeveyh denilen bir İranlı Arap gramerini büyük bir kitap haline getirdi.

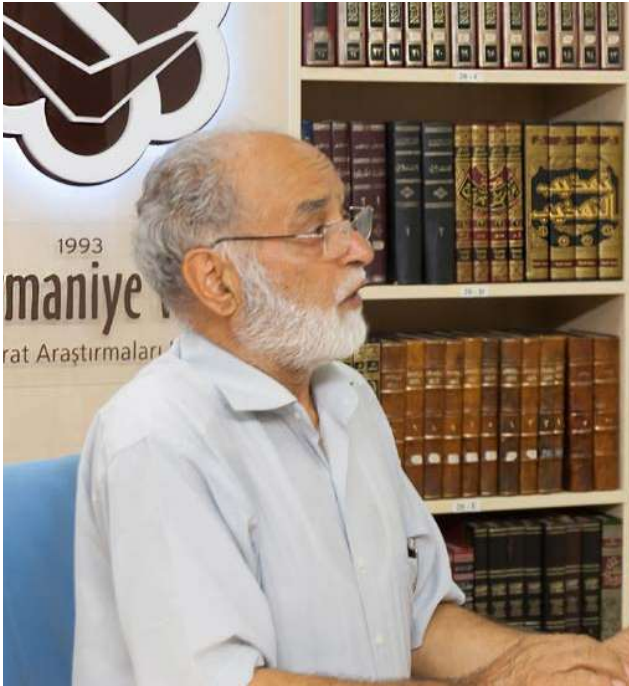
Erdem Uygan: Grameri Kur'ân'dan mı çıkartıyor hocam?

Sadece Kur'ân değil. Onlar çöle de gidiyorlardı. Çöl Araplarının Arapçayı konuşma tarzını öğreniyorlardı.

Daha hicri birinci asır bitmeden, harfleri harekelemek suretiyle, Kur'ân-ı Kerim'in okunuşunu kolaylaştırma operasyonunu yaptılar. Ondan sonra bu İranlı münevverler, Arapçayı öğrenmek için gramer yaptılar. Arap gramerini ilk defa İranlılar yaptılar.

Çölden de derleme yapıyorlardı. Sadece çöldeki derlemelerle de yetinmediler. Cahiliye devri şairlerinin şiirlerini toplamaya başladılar. Arapların ezbere okudukları bu şiirleri ilk defa İranlılar derlemeye başladılar ve buradan hareketle Arap şiirinin ölçü ve kurallarını belirlediler. Bunu yapan da Halil bin Ahmed adında bir İranlıdır. Aruz vezni Halil bin Ahmed ve onun talebesi Ahfeş icat etti. Bunlar aruz ilmini kurdular ve aruz ilmini kurmaktan maksat da eski Arap şiirinin usul ve esaslarını belirlemek oldu. Bunu yapmaktaki amaçları da Kur'ân-ı daha iyi anlamak. Kelimelerin semantiğine nüfuz etme amacıyla bunu yapıyorlardı.

Emevi Devleti'ni de İranlılar yıktılar. Çünkü Emeviler onları aşağılıyorlardı. Onlara Mevali diyorlardı. Ümeyyeoğullarının tabiriyle diyorlardı ki: "Bunlar acemdirler (acem o dönemde cahil anlamında kullanılıyordu. Arapça bilmemelerinden dolayı). Bunlar bize itaat etmek durumundadırlar." İranlılar da onlara karşı: "Biz sizden daha bilgiliyiz. Biz niye acem olalım? Niye cahil olalım? Biz de başka diller biliyoruz. Bizde başka edebî malzemeler var, kültürümüz var." Diyerek onlara itiraz ediyorlardı ve bu yüzden Kûfe bölgesinde sürekli olarak Emevilere karşı isyanlar meydana geliyordu.

Birçok isyanlar var. Ümeyyeoğulları bu isyanları hunharca bastırıyorlardı. İranlılar Hz. Ali ve Hz. Ali'nin çocuklarının da yanında yer alıyorlardı. Önce Hz. Ali'nin yanında yer aldılar. Sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in yanında yer aldılar. Hz. Hüseyin Kûfe'ye geldi. Kûfe'ye gelmesinden maksat orada Kûfelilerle birleşecek orada Ümeyyeoğulları ile mücadele edecek. Ümeyyeoğulları bunu biliyorlardı. O daha Kûfe'ye gelmeden yolda önünü kestiler, şehit ettiler. Bunun gibi daha birçok İranlı münevverler, güçlü askerî şahsiyetler bu şekilde hareket ettiler ve Ümeyyeoğulları onları feci şekilde ortadan kaldırdılar. Bu mücadelelerden sonra da en sonunda Ümeyyeoğullarına karşı isyan Horasan'da baş gösterdi. Eba Müslim-i Horasanî, orada eski Horasan civanmerdlerinden müteşekkil bir ordu kurdu ve bu orduyla harekete geçti. Hemime'de yaşayan Abbasoğulları da böyle bir isyanın Horasan'da başladığını görünce, onlar da Hemime'den gittiler bu orduya katıldılar ve ordunun hareketini de kendi lehlerine çevirdiler. Aslında Eba Müslim-i Horasanî'nin hedefi Hz. Ali'nin soyundan olanları iktidara getirmektir. Fakat Abbasoğulları da onların yanına gidince, Abbasoğulları kendi davalarının daha geçerli daha hakkaniyetli olduğunu onlara anlattılar ve haklılıklarını da dile getirdiler ve böylece Ebu Müslim-i Horasanî'nin hareketi Abbasoğullarını iktidara getirme vasıtası haline geldi. Abbasoğullarını bu İranlı ordu iktidara getirdi. Abbasi Devleti'ni kurdular ve Abbasi Devleti kurulduktan sonra da İranlılar itinalı bir şekilde bu devleti İranî devlet geleneğine uygun bir şekilde inşa ettiler. Devleti onlar inşa ettiler hatta bu devletin başkentini de İranlılar inşa ettiler. Bağdat'ı yani. "Baga" Allah demek "dat" da verdi demektir. Bağdat, Allah'ın verdiği anlamına gelir. Bağdat bir köyün adıydı, işte o köyü merkez edinerek orada bir şehir kurdular. Abbasoğulları'na saraylar inşa ettiler. Böylece Medain'in olduğu yere, Abbasoğulları'nın başkenti olan Bağdat'ı inşa ettiler.

Erdem Uygan: O zaman orada görüntüde bir Arap hâkimiyetinden gerçekte ise İran'ın etkili olduğundan bahsedebilir miyiz?

Orada Arap olarak mevcut olan Abbasoğulları'dır. Ab-

basoğulları'nın yanında bir takım köleleştirilmiş veya İranlı insanlar da vardı. Çok sayıda köle vardı hatta bunlardan büyük bir taife Medine'ye getirildiler. İranlı kaynakların ifade ettiğine göre, İranlılar devlet büyüklerinin karşısında şöyle elleri önlerinde bağlı itaatkâr bir tarzda devlet adamlarını beklerlerdi. Onlar öyle davranırken, Hz. Ömer bunları teftişe geliyor. Bakıyor ki hepsi elleri önlerinde bağlı duruyorlar. Diyor: "Bunlar niye ellerini böyle bağlamışlar?". Onlar diyor ki: "Biz devlet büyüklerini böyle karşılarız. Siz de devlet büyüğünüz, siz geliyorsunuz diye biz de böyle yaptık.". Hz. Ömer : "Ellerinizi indirin aşağıya, yalnız Allah'ın karşısında böyle duracaksınız" demiş. Sünnilerde ellerini böyle öne bağlamanın oradan geldiğini söylerler. Ömer emretti yalnız Allah'ın karşısında elleri bağlı duracaksınız diye diyorlar, oysa normalde Müslümanlar elleri açık namaz kılardı gibi... Nitekim kendileri öyle namaz kılarlar. Malikiler de elleri açık kılarlar.

Erdem Uygan: Hocam bu hadis ve rivayet kültürünü bağlayabilir miyiz?

Tam oraya geliyorum şimdi. Bu çalışmalar içerisinde, bu sefer İranlı münevverler, Hz. Peygamberi yakından tanıyan, bilen, o sahabeden etkilenen insanları konuşturmak suretiyle, İslâm'ın inceliklerini öğrenmeye çalıştılar ve bundan rivayetler doğdu. Birisi işte şu sahabeden rivayet etti, birisi Hz. Peygamber'den ben böyle gördüm, böyle söyledi diyordu. İşte bunları incelemeye koyuldular. İslâm'ın o yakın devrelerine, bizim tabiiyin, etba-i tabiiyn dediğimiz kişilerden rivayetler toplamaya başladılar. Onlardan ahlakî meziyetler toplamaya başladılar.

Erdem Uygan: Tamamen tarihî bir belge olsun diye mi hocam?

Hayır. Kendileri öğrenmek için...

Erdem Uygan: Yani sonuçta bu adamlar yazılı kültüre alışmış vaziyette, bunları kayda geçmek istiyorlar. Bizim Müslümanların belki hiç umurunda bile değil...

Tabii. Ondan sonra bunları kayda da geçmeye başladılar. Bu sefer rivayet kayıtları da başladı.

Fatih Orum: Ama böyle bir gelenek Yahudi kültüründe zaten vardı.

Mikail Bayram: Tabii. İran kültüründe de vardı. Tabii burada bir şeyi daha ifade etmek gerekiyor, İranlılar bu faaliyet içinde iken, o dönemlerde özellikle İran hudut bölgelerinde zahitler vardı. Bu zahitler kimlerdi? Mutasavvıflar bunu çok yanlış değerlendiriyorlar. Şimdi biliyorsunuz Hz. Ömer zamanından beri ordular uzak bölgelere seferlere çıkıyorlar. İçlerinde yaşlı olanlar bu seferlere çıkamıyorlar. Mesela Hz. Osman'ın yeğeni var, Utbe bin Na'fi, Medine'den kalkmış Atlas okyanusu kıyısına gitmiş orada Kur'ân kursu kurmuş. Düşünün yani sahabe nesli böyleydi. Sefere çıkamayanlar buldukları yerlerde Kur'ân talim yerleri inşa ediyorlar, insanlara Kur'ân'ı öğretiyorlar, Kur'ân'ı yaşamayı insanlara gösteriyorlardı. Ta Keşmir'e kadar giden sahabe var. Oralarda Kur'ân talim evleri kurmuşlar. İslâm'ın bu kadar yayılmasını sağlayan da bunlardı. Şimdi bakın bu mutasavvıflar kendilerini bunlara nispet ediyor fakat hiç alakası yoktur. Bunlara zühhad denir. Bunların tasavvufla uzaktan yakından ilgisi yoktur.

Yani İranlılar Abbasi Devletini kurdukları zaman kendi devletlerini yeniden inşa etme duygusu içindeydiler.

Nitekim bu duygudan dolayıdır ki, böyle bir devlet teşkil edildiğini dışarıdaki İranlılar da duyunca, özellikle Hindistan'daki İranlıları kastediyorum, onlar peyderpey vatanlarına dönmeye başladılar. İşte tasavvufu onlar getirdiler. Tasavvuf hareketini onlar icat ettiler, onlar başlattılar. Fakat esas olan bu rivayetler silsilesidir. İşte bu rivayetleri derleme hareketleri hadis literatürünü meydana getirdi. Bir sözü dinliyorlar, bunu nereden duyduğunu belirlemek ve insanları inandırmak için de rivayet silsileleri kuruyorlar. Böylece İranlı bürokratlar, Hz. Peygamber ve ashabıyla ilgili rivayetleri derlemeye koyuldular ve bunlara biz tarihimizde muhaddisler deriz. Muhaddisler bu metotla binlerce, onbinlerce, hatta yüz binlerle ifade edebileceğimiz kadar çok miktarda rivayetler devşirmeye başladılar ve bunları kitap haline getirdiler. Bunu yapmada da en önemli rolü İranî bir iktidar olan Samanoğulları Devleti'dir. Samanoğulları Devleti bunları himaye ediyordu. Dikkat ederseniz bu muhaddislerin hemen hepsi Samanoğulları ülkesinde yaşamış insanlardır.

Fatih Orum: Bunun pratik değeri var mı?

Onlar besliyorlardı.

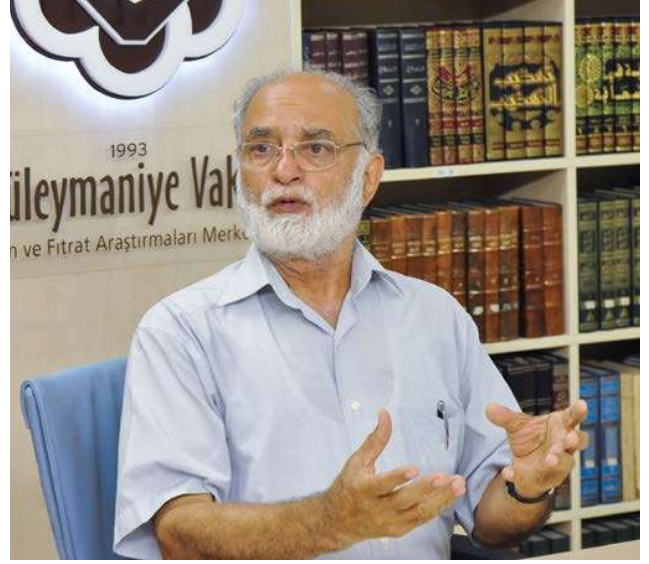
Fatih Orum: Ama bunlar iyi niyetli insanlardı değil mi?

İyi veya kötü bilmiyoruz fakat bir takım eserler meydana getirdiler. Ama biz bugün onların eserlerini incelediğimiz zaman o eserlerin içerisinde iyi olmayan çok şeyler de var.

Erdem Uygan: Mesela muhaddislerin derlediği rivayetler içerisinde, Kur'ân'a taban tabana zıt olanların oraya İran kültürü tarafından eklendiğini söyleyebileceğimiz bir şey var mı hocam? Bir tür oç alma olabilir mi?

E tabii. Çouktur. Mesela ben bir misal vereyim, sanıyorum çok aydınlatıcı olur. Eski İran dinlerinde, mehdi inancı vardı. Bizim hadis kitaplarındaki mehdi ile ilgili şeylerin hepsi eski İran kültür malzemeleridir. Mehdi'nin sıfatlarına varıncaya kadar.

Erdem Uygan: O zaman hocam, burada sadece Resulullah ile ilgili bilgi edinelim, şu insanların

ağzında dolaşan, ona ait olduğu söylenen sözleri bir araya getirelim niyetinin fazlası var orada.

Tabii. Onu demek istiyorum. Sonra Miraç olayı ile ilgili şeyler de var sizler de bilirsiniz. Hz. Peygamber'in Miraç'a çıktığına dair bir efsane yaratılmış. O efsanenin orijini İran'dır. Hatta bununla ilgili Pehlevicede yazılmış, Ardavirafname adlı bir kitap da var.

Erdem Uygan: Kim için söylüyorlar hocam onu?

Zerdüş için. Zerdüş miraca gitmiş, cennet ehlini görmüş, cehennem ehlini görmüş, cehennem üzerinde bir köprü varmış, sırat köprüsü. Sırat köprüsü tabiri de oradan geliyor. Avesta'daki adı Sinvand'dır. Sinvand'ı geçmiş, ondan sonra cennet ehlini görmüş, alemlerin daha nice köşelerine gitmiş, gezmiş, dolaşmış gelmiş. Zerdüş için anlatılan şeylerin aynısını, Hz. Muhammed'e adapte etmişler. Hz. Muhammed için kullanıyorlar. Ben de ona Miraç Destanı diyorum.

Erdem Uygan: Bugün Kütüb-ü Sitte, Kütüb-ü Tis'a diye bilinen hadis kitaplarının müelliflerinin tamamı İranlı mıdır?

Hepsi de İranlıdır. Bir tek Muvatta'nın sahibi ve bir de Ahmed bin Hanbel Arap kökenlidir. Bunun dışında o hadis külliyyatının yüzde doksan dokuzu İranlıdır. Bu Kütüb-ü Sitte etrafında bulunan derlemelerin sonucudur.

Erdem Uygan: Peki hocam, dediniz ki ilim adamları Hindistan'a kaçtı. İran'da sıradan halk veya münevver, aydın geçinen, yazıp çizen kültür sahibi insanlar kaldı. Bunlar İslâm'la bir araya geldiklerinde baktılar ki bu güzel bir şey, biz de bunu alalım mı dediler? Yoksa kendi kültürümüzle bunu karıştıralım ve bunu içerisine koyalım diye bilinçli bir hareket mi oldu?

İşte bunu yaptılar. Tabii. Bilinçli bir hareketti.

Erdem Uygan: Peki bunu yapan kişiler alimler değil! Çünkü alimler yok! Halk kendi kafasında bildiği kadarıyla mı yaptı bunu acaba?

Ama İranlı münevverler kendi kültürlerinin malzemelerini okuyorlardı. İran'da Pehleviler döneminde çok edebi eserler mevcuttu. O eserlerden okuyorlardı. Gayet iyi biliyorlardı. Sonra bakın İbn Mukaffa İranlı bir münevverdir. İranlı münevver, II. Abbasi Halifesi Ebu Cafer bin Mansur'un danışmanı dahi olmuş, o dönemde İran şahlarıyla ilgili bilgileri Arapça'ya tercüme etmiş ve Ebu Cafer bin Mansur'a Siyer'i Mülük'ül Acem diye bir kitap yazmış. Bunu da Hûdaname'den almış. Hûdaname Allah risalesi demektir. Padişahların risalesi anlamında. Çünkü padişahları ilah görürler. İlahların risalesi. İran şahlarının devlet yönetme geleneğinin tarzını belirlerler ve buna Hûdaname diyorlardı. İbn Mukaffa da bu Hûdaname'den bir derleme yaparak

Siyer'ü Mülük'ül Acem adı altında Ebu Cafer bin Mansur'a takdim etti bunu. Bunun gibi daha bir çok insanlar o bölgededir. Hani Behlül-i Dana derler ya, o da İranlı bir filozoftur, hekimdir. Abbasi Halifeleri onu çok severlerdi. Onu dinlerlerdi. Böyle devlet yönetimiyle ilgili tatlı hikayeler anlatan bir insan imiş. O zaman Hindistan'dan getirilmiş olan ta Nuşirevan zamanında getirilmiş olan, Beydeba'nın Kelile ve Dimne'si Pehlevicedi, İbn Mukaffa dediğimiz adam Arapçaya tercüme etti. Bugün enteresandır Kelile ve Dimne'nin Arapçası var, Pehlevicesi yoktur, Sanskritçesi de mevcut değil.

Fatih Orum: Arap edebiyatının bir eseri olarak kabul edilir.

Evet. Öyledir. Halbuki onun orijini Sanskritçedir. Sanskritçesi günümüze gelmemiş, Sanskritçe'den Pehleviçeye çevrilmiştir. Pehlevicesi de günümüze gelmemiş. Bir tek İbn Mukaffa'nın yaptığı tercüme ile bu eser dünya edebiyatında yeri olan bir kaynak eserdir.

Fatih Orum: Hocam İran'ın hadis külliyyatına etkilerini gördük. Bir de günümüzdeki bir takım tartışmalara ışık tutması açısından bir başka soru sormak istiyorum. Zaman zaman şu tür şeyler duyuyoruz: "Kur'ân-ı Kerim'de Arapça yanırları var, gramer yanırları var" gibi... Elimizdeki mevcut gramer kitaplarını baz alarak Kur'ân-ı Kerim'deki birtakım sıkıntılardan bahsedenler oluyor. Benzer etki, muhtemelen Arapça grameri ve lugatları hazırlayanlar İranlılar olduğu için oraya da sirayet etmiş. Günümüzdeki bu tartışmalara da ışık tutması açısından bu etkinin ne derece olduğuna dair de bir şeyler söyleyebilir misiniz?

Evela ben buna usul bakımından itiraz ediyorum. Bir defa Kur'ân-ı Kerim Arapça olarak nazil oldu. Gramer nasıl meydana getiriliyor? O metinlerden gramer elde ediliyor. Kur'ân'da mevcut olan gramerdir zaten o. Bunun dışında başka yol yok. Şurası şöyleydi, şurası böyleydi. Şurası şöyle olması gerekirdi. Bu faraziyeler yanlıştır. Yani bilime de yanlıştır. Kur'ân-ı Kerim zaten kendisi Arapçadır. Arapça grameri oradan çıkarılıyor. Kur'ân-ı Kerim'de sözler nasıl dizilmişse, nasıl ifade edilmişse o Arapçadır. Onların yaptıkları Arapça'nın

dışında yorumlardır. Onlara ben hiç itibar etmiyorum. Bunu böyle belirleyelim ama şunu yapabiliriz, Arap edebiyatının gücünü, ifade tarzlarını, motiflerini dilendirmek, bunları gündeme getirmek hoş bir şeydir. Edebiyat sanatının gelişmesinde önemli rolü olur.

Erdem Uygan: Yani hata varsa gramerdedir, Kur'an'da değil.

Doğru diyorsunuz. Bir şeyi daha söyleyeyim, İranlılar İslâm'ı öğrenmek, Kur'ân'ı öğrenmek, Arap şiirini öğrenmek, Arap gramerini öğrenmek kaygısı içerisindedeyken, İranlı münevverler eserlerini Arapça olarak yazıyorlar. Bakın, İran'ın fethinden sonra gelen ilk üç, dört asır kendi dillerini hiç kullanmadılar. Pehleviceyi adeta terk ettiler. Tamamen Arapça yazdılar. Bütün İranlı münevverler, şairler, edipler eserlerini Arapça olarak yazdılar. Dört asır sonra kendi dillerini ve Pehlevice eserleri gündeme getirmeye başladılar. İranlılar İslâm'dan önceki dönemlerde, kendi dinlerinden de rahatsız idiler. Yani Zerdüştilikten de rahatsız idiler. Çünkü din görevlileri yani Mubidler ve Hirmendler kendilerini Kiyân neslinden yani seçkin nesil olarak görüyorlar ve halkı küçümsüyorlardı, halkı tahkir ediyorlardı. Bu bakımdan İranlılar onlara da zıtlık olsun diye Arapçaya daha çok meyletttiler. Fakat bir şeyi unutmayalım ki, belli bir dönemden sonra Arap kökenli olanlar da eserlerini Farsça olarak yazmaya başladılar. Mesela Hace Abdullah-i Ensari. Ebu Eyyüp El Ensari'nin soyundan geliyor, şiirlerini Farsça yazmıştır. Arap asıllıdır. Bunun gibi daha pek çok insan var.

Erdem Uygan: Bu nasıl oluyor hocam? Yani Farsça nasıl tekrardan gündeme geliyor?

Cemaleddin Muhammedi Avfi var. Abdurrahman bin Avf'ın soyundan geliyor. Koskoca kitabı var: Cevami'ul Hikayat ve Levami'u Rivayat. Eserini Farsça yazmış ama kendisi Arap kökenlidir. Devletler o dilde eserler yapmayı teşvik ediyorlar veya insanları yönlendiriyorlar ve onların talepleri istikametinde eserler telif edilmeye başlanıyor.

Erdem Uygan: Pekiyi sonra ne oluyor da Farsça nasıl tekrardan ortaya çıkıyor hocam?

İşte devletten dolayı onu arz ediyorum. Devlet İran kökenli bir devlet olunca, İran kültürü esasına göre kurulmuş olunca, devlet haliyle o İran kültürünün yeniden doğmasını sağlamaya çalışıyor. Mesela meşhur Firdevsî'nin Şehname'si 60 bin beyitlik bir kitaptır. O eserin yazımını sağlayan kimdir? Gazneli Mahmud'dur. Gazneli Mahmud Türk'tür. İran kültürüne, İran tarihine çok ilgi duyuyor, çok merak ediyor ve o dönemde şairleri İran tarihini, İran destanını Farsça yazsınlar diye onları görevlendiriyor. Beş altı tane şair, Şehname'yi yazmaya çalışıyorlar. İlk önce Rudeki başlamıştı. Sonra Es-Südi başladı, sonra Firdevsî Gazne'ye gelince, baktılar ki Firdevsî İran efsanelerini çok iyi biliyor, bu sefer o görevi Firdevsî'ye verdiler. Firdevsî dediğim gibi 60 bin beyitlik Şehname'yi Farsça olarak meydana getirdi. Bunu yazdıran da Türk. Yani kültürler arasında İslâm Medeniyeti içerisinde, ilişkiler bu kadar yoğun idi.

Araştırmacı : Hocam ben yine hadisler hakkında bir şeyler sormak istiyorum. Buhari ve Müslim'in Cami'üs Sahih'lerinin daha çok Fars kültüründen etkilendiğine, onların da İran kültürü içerisinde yetiştiğini söylediniz. Bugün bizim bir çok hadisçi akademisyen şöyle diyorlar, Buhari ve Müslim'in eserleri aslında Ahmed Bin Hanbel'in eserinden seçmeler şeklinde ortaya çıktı. Yani Buhari ve Müslim'in içerisindeki hadisler aslında Ahmed Bin Hanbel'in Müsned'inin içinde var.

Yüzde bir bile değil. Ama Muvatta için bir şey demiyorum. Çünkü onun yazarı Medine'de yaşadı. Medine halkının içerisinde yaşadığı için Hz. Peygamber'in sünneti orada daha iyi biliniyordu. Bu bakımdan Muvatta'nın yazarı, Malik bin Enes Medine'de yaşadığı

İran'ın fethinden sonra gelen ilk üç, dört asır kendi dillerini hiç kullanmadılar. Pehleviceyi adeta terk ettiler. Tamamen Arapça yazdılar. Bütün İranlı münevverler, şairler, edipler eserlerini Arapça olarak yazdılar.

için, Medine halkının içerisinde yaşayan sünneti derledi. Ama Ahmed bin Hanbel için onu diyemiyoruz. Buhari'nin eseri çok daha tutarlı çok daha edepli bir eserdir. O dediğiniz geçerli değil benim için. Ama şu var; İranlılar bunları derledikten sonra bu Kütüb-ü Sitte dediğimiz kitapları şerh etmeye koyuluyorlar ve böylece çok zengin bir hadis literatürü doğmuş oluyor İslâm dünyasında. Bir şeyi daha söyleyeyim. Az önce dediğim Ardavirafname'nin, ki Ardaviraf'tır esas kitabın yazarı, onun yazdığı Ardavirafname'de çok cümleler var ki o cümleler direkt Arapçalaştırılmış, Kütüb-ü Sitte'ye girmiş. Onların kitaplarında var. Ondan sonra bunlar, derlenen hadiseler insanların itimat etmesini sağlamak için bir takım şeyler uydurmuşlar.

Araştırmacı: Pekiyi hocam Şia neden kabul etmedi Buhari ve Müslim'in sahihliğini?

Mikail Bayram: Kabul etmiyorlar. Onlar şunu söylüyorlar, İran uleması şunu söylüyor; "Buhari olsun, Müslim

olsun, kim olursa olsun, bunlar günahkâr insanlardır. Hata yapabilecek insanlardır. İnsan hatalı bir varlıktır, yanlışlık yapabilen bir varlıktır. Hadis denilen şey hatayı kabul etmez, uydurukçuluğu kabul etmez. Bunların eserlerinde doğru da olabilir, yanlış da olabilir." Onlar hadisi nasıl değerlendiriyorlar? Masum olan imamlardan rivayet gelecek diyorlar. Niye imamlardan? Çünkü hata işlemezler. Günah işlemezler. Hadisi onlar söylerler, hadis denilen şeyi onların anlatması lazım veya onların onayladıkları şeyler olmalı diyorlar. Diyelim Buhari rivayet etmiş, İmam'ın biri de onu tasdik etmiş, o geçerlidir. Bunun dışında onların söyledikleri geçerli olmaz. Dolayısıyla Şii mezhebinde o Kütüb-ü Sitte denilen şeyler, yanlışlarla doğrular onların tabiriyle "kati kati" olmuştur yani birbirine karıştırmıştır.

Fatih Orum: Hocam bu dil ve edebiyatta, dinî disiplinlerde, literatürde, yönetim şeklinde, bürokraside İran etkisini gördük, bir de sosyal yapıdaki İran etkisine dair neler söylenebilir? Mesela işte bizim sünnet geleneğimiz, törenlerimiz vardır mesela, herhalde bu da o Mecusilikteki bir takım törenlerle bağdaştırılıyor.

Tabii tabii. Şunu söyleyeyim, İranlılar İslâmiyet'i kabul ettikleri zaman kendi eski dinlerindeki mevcut olan tabirlerle İslâmî literatürde mevcut olan tabirleri eşleştirmişler. Mesela şeytanın karşılığına onlar da ehrimen var. Düalist bir dindir biliyorsunuz. Onlar ehrimenin yerine şeytanı koymuştur, Kur'ân-ı Kerim'deki şeytanı ehrimen olarak anlarlar.

Fatih Orum: İblis'i yani.

Evet. Ondan sonra Allah yerine Hûday kelimesini koymuşlar. Ben şöyle ifade ediyorum, bazen de özellikle seçmişler onu ve doğru da seçmişler. Mesela bizde hepimizin bildiği "Elhamdülillah" diyoruz. Hamd ne demektir? Hamd'a ne diyeceğiz? Kur'ân-ı Kerim bu kelimeye bir anlam yüklemiş. Hamd öyle bir şey ki, sadece Allah'a mahsustur, Allah'tan başka hiç kimse sahiplenemez. Yaratılmamışlık sadece Allah'a aittir. Bence en doğru tercümesi odur. Bakın bunun yerine Hûday kelimesini koymuşlardır. Hud kendi demektir, ay var olmak demektir. Hûday kendi kendine var olmak

Röportaj

FATİH ORUM - ERDEM UYGAN

demektir. Dolayısıyla onlar bazı İslâmî terimleri kendi dinlerinde doğru bir şekilde anlamlandırmışlar. Bunun gibi daha birçok tabiri, mesela mehdi telakkisi gibi daha birçok şeyleri onlar topluma empoze etmişler. Mehдинin vasıfları aynen Avesta'da veya Ardavirafname'de olan vasıflardır. Bunun gibi İranlıların kültürlerinin zenginliği sonucundan kaynaklanan bir şeydir, adeta İslâm toplumunu kültürel bombardımana tabii tutmuşlardır.

Araştırmacı: O sünnet törenleri de bununla mı ilgilidir?

Evet. Sünnet törenleri de bununla ilgilidir. İranlılarda yani Zerdüştilerde bir çocuk 12 yaşına girince, buluş çağına erince bir törenle onun beline bir kemer bağlarlar. Ona Koştı veya Puştı derler. Kız çocuğu da olsa, erkek çocuğu da olsa onun beline bir kemer, bir kuşak bağlarlar ve bunu bir tören haline getirirler. İslâm'da da o hitan denilen sünnet olayında İranlılar bu tören şeklini yaygınlaştırdılar, sünnet törenini o koştı törenlerine dönüştürdüler. Yoksa hitan böyle bir törenle yapılmazdı, normal aileler içerisinde yapılan bir şeydi. Ama bunu törenleştiren İranlılardır.

Minare de oradan gelir. Eski İran ateş mabetlerinin yüksek bir bacası olurdu. Çünkü mabedde sürekli ateş hiç eksik olmaz, 24 saat yanar. O ateşin dumanının çıkması için yüksek bir baca yaparlar. Müslümanlar da camileri yaptıktan sonra, camilerin yanına yüksek bir şey, ezan sesini duyurmak için yaptılar. Minare, bakın enare, yuniru kelimesinden geliyor. Menare ateş yanan yer demektir. Bakın bu kelime dahi onlardan gelen bir kelimedir.

Erdem Uysal: Bu tasavvufun sonradan gelmesi, oradaki alimlerin geri dönmesiyle birlikte mi oluyor hocam?

Evet. Büyük çoğunlukla öyle oldu.

Erdem Uysal: Bu maniheizm v.s gibi inanışlarla?

Evet. İşte Zerdüştiler gittiler orada Brahmanizmle tanıştılar. Oradaki mistik hareketleri gördüler ve geldikten sonra da kendi vatanlarına döndükten sonra da o

Hindistan'da gördüklerini burada yeniden canlandırmaya çalıştılar. Nitekim o ilk mutasavvıfların hemen birçokları Hindistan'dan gelen insanlardır. Mesela Mansur Hallac Hindistan'dan gelmiştir. O hani "Ene'l Hak" dedi ya, ben Allah'ım anlamında, o vahdet-i vücud. Yani diyor Allah bana hulul etti. Ben O oldum. Bunun gibi daha bir çok mutasavvıflar o dönemde geldiler belli yerlere yerleştiler. İran'ın muhtelif yerlerinde bunun karargahlarını kurdular. Bu zamanla da devletler tarafından himaye gördü. Asıl tasavvufun İslâm Dünyasında yayılmasının en önemli sebebi devletlerdir. Devletler bu hareketin bu düşünce tarzının yaygınlaşmasında birinci derecede rol oynadı hatta bizim Selçuklular da dahil.

Araştırmacı: Hocam genelde tasavvufun yayılmasında Ahmed Yesevî ismi ön plana çıkıyor.

Bizim Türklerde öyledir. Hatta biraz da -ben öyle ifade ediyorum- Ahmed Yesevî'nin tasavvufu İranî tasavvufun farklıdır. Bakın tasavvufun çeşitli bölgelerdeki şekilleri birbirlerinden farklılık arz eder. İranî tasavvuf başkadır. Mısır'da, Mağrip'te mistikler var, onların tasavvufu Neoplatonizm'den kaynaklanır. Türk tasavvufu da, Türkler açık havada yaşarlar, açık dünyada yaşarlar, hayvan sürüleriyle, tabiatla baş başa yaşarlar. Dolayısıyla tabiatçılığa dayanan bir tasavvuftur. Ahmed Yesevî'nin tasavvufu öyledir.

Araştırmacı: Buna Şaman tasavvufu mu demek lazım?

Şamanlıktan da motifler taşırlar ama esas tasavvufun, o tarikatın temeli tabiattan ders almaktır. Tabiatla Cenab-ı Allah'ın sanatını, kudretini, tabiatla, eşyanın yaratılışında görür. Eşyanın yaratılışındaki o dehşetler, onlardaki Allah inancının güçlenmesine sebep olur, eğitimi oradan alırlar yani.

Araştırmacı: Kur'ân'a çok da aykırı bir şey değil yani?

Ona tasavvufu Seyri Sülük'ü Afaki derler. Tabiatla bakarak, tabiatla ders almak. Bizde Anadolu'ya bu anlayış geldi. Bu anlayış, Danişmend ilinde çok kuvvetliydi. Çünkü onlar onun menşeiinden geliyorlardı. Ahmed Yesevî'nin yaşadığı bölgeden gelen insanlardı. O anlayışı Anadolu'ya da getirdiler.

Erdem Uygan: O zaman hocam, Anadolu'daki Türkler, İslâm'la değil de tasavvufu buluştular, tanıştılar?

Tasavvufu buluştular evet.

Erdem Uygan: Hocam, bakıyoruz İran kültürü hem dinde, akidede hem dilde ve kültürde hem siyasette İslâm kültürünün üzerinde egemen olma görünümünde. Pekiyi bu bilinçli yapılan bir şey mi? Yani bunda aslında o Kadisiye ile ya da

belki daha öncesinde başlayan yenilginin, kılıçla alınamayan zaferin farklı şekillerde, kültürle, siyasetle, akideyle alınmasını, bir öğ ya da bir hakimiyet kurma maksadını siz görüyor musunuz? Böyle bir şey var mı?

Tabii bu Abbasi Devleti hayatta olduğu sürece o dediğim baskı mevcut idi. Az önce Samanoğulları'ndan bahsettim ya, Sünni İslâm anlayışını inşa eden Samanoğullarıdır. Bunu yaparlarken Abbasi Halifesi ile de anlaşılıyorlardı, görüş birliğine varıyorlardı. Adeta Abbasi Halifeliği de onların yaptığını onaylıyor idi ve Halife'nin onayıyla dört Sünni mezhep temel mezhep olarak kabul edildi. Bunlara hak mezhep denildi öbürleri bâtil mezhep. Bunu Abbasiler klişeleştiriyor, şekillendiriyor ve onaylıyordu. İnşa eden de Samanîler idi. Samanoğulları bir şey daha yapıyorlardı. Kendi ülkelerinde tasavvufi hareket başlamıştı. Samanoğulları İslâmiyeti yaymayı devletlerinin resmi görevi haline getirdiler. Onun için ilim adamlarını, fikir adamlarını ve özellikle de tüccarlarını bu alanda istihdam ediyorlardı. Tüccarlar gittikleri yerlere İslâmiyeti götürüyorlardı, İslâm propogandası yapıyorlardı.

Erdem Uygan: Ama bu sonradan mesela fetihlerin meşruiyeti için kullanıldı. Yani Timur bunun için kalkıp, ben de İslâm'ı yayacağım diye geliyordu ama yaydığı İslâm falan değil.

Evet. Samanoğulları veya Samanoğulları'nın adamları olan insanlar o kervan şebekelerinin içerisinde muhtelif ülkelere gidiyorlar ve İslâmiyet'i yayıyorlar. Mesela Cend şehri o zaman bir merkez idi. Aral gölünün hemen doğu yakasında bir şehirdir. Orada merkezleşen tüccarlar, bir koluyla Sibiryaya içlerine doğru, Karadeniz'in kuzeyine doğru gidiyorlar, İslâmiyet'i oralara götürüyorlar. Bir koluyla doğuya gidiyorlar, Fergana vadisine ve Fergana Vadisi'nden sonra Karahanlı ülkesine gidiyorlardı. Karahanlı Türklerinin Müslüman olmasında bu Samanoğulları'nın çok önemli etkisi var. Nitekim sonradan da Karahanlılar güçlendiler ve Samanoğulları Devleti'ni onlar ortadan kaldırdılar.

Erdem Uygan: Ama işte hocam demek ki bu tebliğ

ya da İslâm'ın götürülmesinde aslında götürülen şey Kur'ân değil, İran'ın da etkili olduğu diğer kaynaklar. İşte hadis kaynakları, tasavvuf kaynakları.

Tabii. Kültürel şeyler götürüldü. Evet. Öyle yaptılar.

Araştırmacı: Dediniz ki dört hak mezhebe siyasî olarak destek verdiler. Ama mesela bu mezhep kurucuları olarak bildiğimiz şahıslar hayattayken genelde onlarla anlaşamadıkları görülüyor. Mesela İmam Ebu Hanife işkenceler çekmiş, Ahmed bin Hanbel de bir takım sıkıntılar çekmiş. Peki sonradan ne oldu da mesela Ebu Hanife'nin mezhebi kabul gördü?

Doğru diyorsun. Niye onlar sıkıntı çektiler? Çünkü o dönemde Abbasilerin resmî mezhebi Mu'tezile idi. O dediğin şahıslar da Mu'tezile mezhebine ters düşükleri için Abbasiler onları cezalandırıyordu. Fakat Harun Reşid'den sonra özellikle Me'mun zamanında Abbasiler artık Mu'tezile'yi terk etmeye başladı. Özellikle Eş'ari mezhebi ortaya çıktıktan sonra Eş'ari mezhebine canı gönülden sarıldılar. Hatta mutasavvıflar da Eş'ari mezhebine meylettiler. Bakın Eş'ari mezhebinin bu kadar etkili olmasının en önemli sebebi, mutasavvıf-

ların onlara destek vermesinden kaynaklanıyor. Mutasavvıflara daha uygun bir mezhebi anlayışları vardır. Halen de öyledirler. Maturidi mezhebi hele Mu'tezile mezhebi mutasavvıfların meşrebine hiç uygun değil.

Araştırmacı: Hocam pekiyi Abbasiler döneminde mezhep kaynaklarına müdahale edildiğine dair bir şey biliyor musunuz? Çünkü bazı kaynaklarda birbirleriyle çok tenakuzda olan bilgiler var.

Tabii. Mu'tezile belli bir dönemden sonra merdud add edildi. Mu'tezile mezhebi takibata uğradı, Mu'tezile mezhebinde olanlar tutuklandılar ve kaçtılar. Abbasilerin zorlamalarından sonra kaçanlar daha sonra Harezm bölgesine gittiler ve Türklerle orada tanıştılar. Az önce Ahmed Yesevî'den bahsettik ya, Ahmed Yesevî'nin sahip olduğu dinî karakter Mu'tezile'ye veya Maturidi'ye daha yakındır. Bunlar o bölgelere özellikle Harezm bölgesinde Mu'tezile çok yoğunlaştı. Sebebi Abbasilerdir. Çünkü Bağdat'tan kovulan Mu'tezile mezhepli insanlar gittiler Harezm'e, çöl bölgesine. Devlet otoritesinin ulaşmadığı yerlere giderek oralar da faaliyet gösterdiler.

